

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

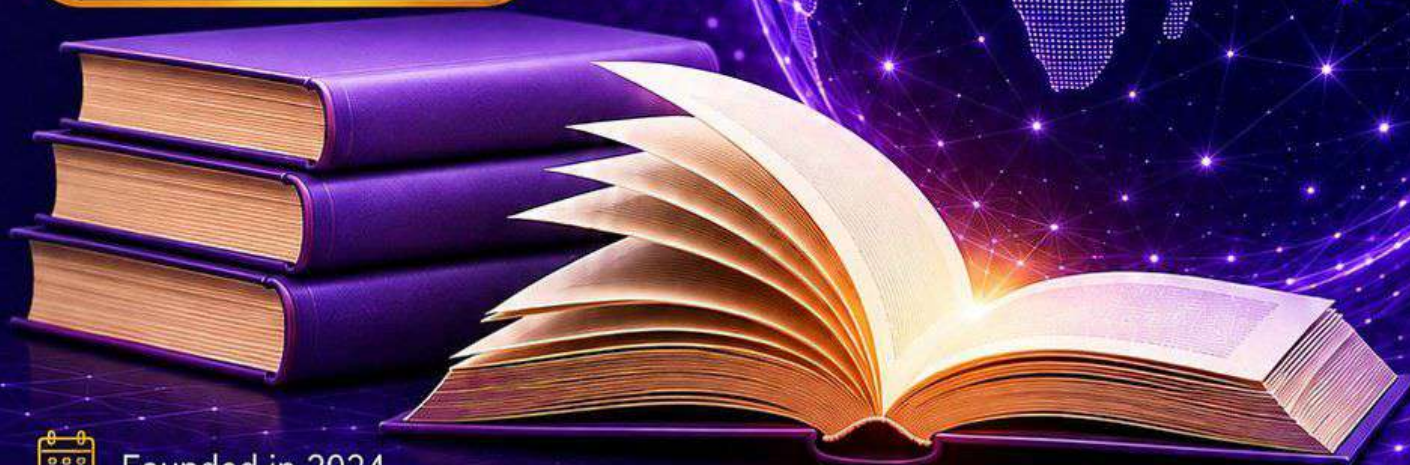
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

HAMZA HAKIMZODA NIYOZIYNING PEDAGOGIK QARASHLARI VA ULARNING JADID PEDAGOGIKASI TIZIMIDAGI O'RNI

Baxtiyoro'va Mo'minaxon Odiljon qizi

Qo'qon universiteti, mustaqil izlanuvchi.

e-mail: mominaxonbaxtiyoro'va0@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6023-2401>

Annotatsiya.

Maqolada Hamza Hakimzoda Niyoziyning pedagogik qarashlari va u yaratgan tarbiya konsepsiyasi birlamchi manbalar asosida rekonstruksiya qilinib, uning jadid pedagogikasi tizimidagi tipologik o'rni aniqlanadi. Tadqiqotning manbaviy asosini "To'la asarlar to'plami"ning 2-jildidagi "Pedagogik risolalar" bo'limi, "Yangi saodat" romani, "Maktabi «Dor ul-aytom»" maqolasi va muallifning "Tarjimai holi" tashkil etadi; manbalar uch darajali (A, B, V) ishonchlilik shkalasi bo'yicha baholangan. Konsepsiyaning antropologik o'zagi — jaholat irsiy hodisa emas, balki tarbiyasizlikning oqibati va shu bois o'zgartirilishi mumkin bo'lgan holat ekanligi haqidagi qoida — aniqlangan. Matndagi tavsiflar asosida tarbiyalanganlikning olti ko'rsatkichli, empirik tekshirishga yaroqli me'yoriy modeli hamda yetti pozitsiyali tarbiya vositalari tizimi rekonstruksiya qilingan. Hamzaning ikki avlodga — bolalar va kattalarga — bir vaqtda yo'naltirilgan strategiyasi hamda uning andragogik komponenti asoslangan. Qiyosiy-tipologik tahlil jadid pedagogikasining beshta umumiy belgisini va Hamza tizimini ajratib turuvchi to'rtta xususiyatni aniqlash imkonini bergan. Jadid ma'rifatparvarlarining pedagogik faoliyati uchta funksional tipga ajratilib, Hamza "amaliyotchi-didakt" tipiga mansub deb tavsiflangan. Shuningdek, konsepsiyaning uchta cheklovi ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Hamza Hakimzoda Niyoziy, tarbiya konsepsiyasi, pedagogik antropologiya, "Yangi saodat", andragogika, ijtimoiy pedagogika, xotin-qizlar ma'rifati, jadid pedagogikasi, qiyosiy-tipologik tahlil, amaliyotchi-didakt, pedagogik o'zakning barqarorligi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ХАМЗЫ ХАКИМЗАДЕ НИЯЗИ И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ДЖАДИДСКОЙ ПЕДАГОГИКИ

Бахтиёрова Мўминахон Одилжон кизи

Кокандский университет, независимый исследователь.

Аннотация.

В статье на основе первичных источников реконструируются педагогические взгляды Хамзы Хакимзаде Ниязи и разработанная им концепция воспитания, а также определяется её типологическое место в системе джадидской педагогики. Источниковую базу исследования составляют раздел «Педагогические трактаты» второго тома «Полного собрания сочинений», роман «Янги саодат», статья «Мактаби „Дор ул-айтом“» и автобиография автора; источники оценены по трёхуровневой шкале достоверности (А, Б, В). Выявлено антропологическое ядро концепции — положение о том, что невежество является не наследственным явлением, а следствием недостаточного воспитания и, следовательно, представляет собой состояние, поддающееся изменению. На основе текстовых описаний реконструированы пригодная для эмпирической проверки нормативная модель воспитанности, включающая шесть показателей, и система средств воспитания, состоящая из семи позиций. Обоснованы стратегия Хамзы, одновременно ориентированная на два поколения — детей и взрослых, а также её андрагогический компонент. Сравнительно-типологический анализ позволил выявить пять общих признаков джадидской педагогики и четыре особенности, отличающие систему Хамзы. Педагогическая деятельность джадидских просветителей подразделена на три функциональных типа, при этом Хамза охарактеризован как представитель типа «практик-дидакт». Также обозначены три ограничения рассматриваемой концепции.

Ключевые слова: Хамза Хакимзаде Ниязи, концепция воспитания, педагогическая антропология, «Янги саодат», андрагогика, социальная педагогика, просвещение женщин, джадидская педагогика, сравнительно-типологический анализ, практик-дидакт, устойчивость педагогического ядра.

HAMZA HAKIMZODA NIYOZI'S PEDAGOGICAL VIEWS AND THEIR PLACE IN THE SYSTEM OF JADID PEDAGOGY

Baxtiyoro'va Mo'minaxon Odiljon qizi

Kokand University, Independent Researcher.

Abstract.

This article reconstructs Hamza Hakimzoda Niyozzi's pedagogical views and his concept of upbringing on the basis of primary sources and determines their typological place within the system of Jadid pedagogy. The source base of the study includes the "Pedagogical Treatises" section of Volume 2 of the *Complete Works*, the novel *Yangi Saodat*, the article *Maktabi "Dor ul-Aytom"*, and the author's autobiography; the sources are evaluated according to a three-level (A, B, C) reliability scale. The anthropological core of the concept is identified as the proposition that ignorance is not hereditary but rather a consequence of inadequate upbringing and, therefore, a condition that can be changed. Based on textual descriptions, a six-indicator normative model of proper upbringing suitable for empirical verification and a seven-component system of educational means are reconstructed. Hamza's strategy, simultaneously oriented toward two generations — children and adults — and its andragogical component are substantiated. Comparative-typological analysis identifies five common features of Jadid pedagogy and four distinctive characteristics of Hamza's system. The pedagogical activities of Jadid enlighteners are classified into three functional types, with Hamza characterized as belonging to the "practitioner-didact" type. The study also identifies three limitations of the concept.

Keywords: Hamza Hakimzoda Niyozzi, concept of upbringing, pedagogical anthropology, *Yangi Saodat*, andragogy, social pedagogy, women's education, Jadid pedagogy, comparative-typological analysis, practitioner-didact, stability of the pedagogical core.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-madaniy hayotida yuz bergan ma'rifiy yangilanish jarayonlari ta'lim va tarbiya masalalariga bo'lgan munosabatning o'zgarishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda maktab va ta'lim mazmunini yangilash, savodxonlikni oshirish, milliy ta'lim vositalarini yaratish, axloqiy tarbiyani kuchaytirish hamda ta'limdan chetda qolayotgan ijtimoiy qatlamlarni ma'rifat jarayoniga jalb etish jadid pedagogik tafakkurining muhim yo'nalishlariga aylandi. Shu jihatdan Hamza Hakimzoda Niyozziyning pedagogik merosi davr pedagogik fikrining muhim tarkibiy qismi sifatida alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

Hamza Hakimzoda Niyozzi (1889–1929) pedagogik faoliyatni faqat nazariy qarashlar bilan cheklab qo'ymagan, balki maktab tashkil etish, darslik va o'quv materiallari yaratish, bolalar hamda kattalar savodxonligini oshirish, yetim va kambag'al bolalar uchun ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish kabi amaliy tashabbuslar orqali ma'rifiy g'oyalarni hayotga tatbiq etgan. Uning pedagogik qarashlarida ilm-ma'rifat, axloqiy tarbiya, oila mas'uliyati, maktab muhiti, xotin-qizlar ta'limi va ijtimoiy tenglik masalalari o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu sababli Hamza merosini faqat ayrim ma'rifiy yoki ijtimoiy g'oyalar doirasida baholash uning pedagogik qarashlaridagi ichki tizimlilikni to'liq ochib bermaydi.

Hamza pedagogik qarashlarining muhim jihati tarbiya va inson kamoloti o'rtasidagi munosabatni talqin etishida ko'zga tashlanadi. Uning asarlarida jaholat, savodsizlik va axloqiy buzilish insonning o'zgarimas tabiiy holati sifatida emas, balki ta'lim-tarbiya va ijtimoiy muhit bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv ta'limning inson hayotini o'zgartiruvchi kuch sifatidagi mohiyatini ochishga xizmat qiladi. Ayniqsa, "Yangi saodat" romanida ta'lim va tarbiyaning shaxs, oila hamda jamiyat hayotidagi ta'siri badiiy voqealar orqali izchil ko'rsatilgan bo'lib, mazkur asar Hamzaning pedagogik qarashlarini o'rganish uchun muhim manbalardan biridir.

Hamzaning pedagogik merosini jadid pedagogikasi doirasida o'rganishda uning umumiy jadid tamoyillariga munosabati bilan bir qatorda, o'ziga xos pedagogik yechimlarini aniqlash muhimdir. Chunki jadid pedagogikasi yagona va bir xil metodik tizimdan iborat bo'lmay, turli ma'rifatparvarlarning maqsadli auditoriyasi, ta'lim mazmuni, darslik yaratish tajribasi va amaliy faoliyatida o'ziga xos jihatlar bilan namoyon bo'lgan. Shu nuqtayi nazardan, Hamza qarashlarini boshqa jadid ma'rifatparvarlari faoliyati bilan qiyoslash uning pedagogik merosidagi umumiy va individual belgilarni aniqlashga imkon beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Hamza Hakimzoda Niyozziyning pedagogik qarashlarini o'rganish XX asr o'zbek ma'rifatparvarlik harakati, jadid pedagogik tafakkuri va milliy ta'lim tarixini tadqiq etish bilan bevosita bog'liqdir. Mavjud ilmiy adabiyotlarda Hamza faoliyati, avvalo, uning ma'rifatparvarlik g'oyalari, maktab va ta'lim masalalariga munosabati, axloqiy qarashlari hamda ijtimoiy-estetik tafakkuri doirasida yoritilgan. Biroq uning pedagogik qarashlarini yaxlit tizim sifatida ko'rib, tarbiya maqsadi, tarbiyaviy vositalar, oila va maktab munosabati, kattalar savodxonligi hamda ijtimoiy yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarini yagona konseptual model asosida tahlil qilish masalasi alohida ilmiy yondashuvni talab etadi.

Hamza ijodiy merosini anglash va uning adabiy-ma'rifiy faoliyatini baholashda O. Sharafiddinovning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. Olim Hamza shaxsiyati va ijodining turli qirralarini davrning murakkab ijtimoiy-madaniy jarayonlari bilan bog'liq holda talqin qiladi. Bunday yondashuv Hamzaning ma'rifat, jaholatga qarshi kurash, xalqni ilmga chorlash kabi qarashlari tasodifiy emas, balki davr ehtiyojlaridan kelib chiqqanligini anglash imkonini beradi [2;

112–128-b.]. N. Karimovning XX asr o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga bag'ishlangan tadqiqotlarida ham Hamzaning ijodiy faoliyati milliy uyg'onish jarayonlari bilan aloqador holda ko'rsatiladi. Muallif Hamza ijodida ma'rifat, ijtimoiy faollik va yangicha tafakkur masalalarining izchil rivojlanganini qayd etadi [3; 186–201-b.]. Mazkur qarashlar Hamza pedagogik faoliyatini faqat adabiy hodisa sifatida emas, balki milliy ma'rifat jarayonining tarkibiy qismi sifatida baholash uchun metodologik zamin yaratadi.

B. Qosimovning milliy uyg'onish davri namoyandalari haqidagi tadqiqotlari esa Hamza faoliyatini jadidchilikning umumiy ma'rifiy tamoyillari bilan qiyoslash imkonini beradi. Tadqiqotchi jadidlar faoliyatida xalqni ilm-ma'rifatga yetaklash, milliy ongni shakllantirish, ta'lim mazmunini yangilash va jamiyat taraqqiyotini ma'rifat bilan bog'lash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratadi [4; 94–107-b.]. Bu jihatlar Hamzaning pedagogik qarashlarini davrning boshqa ma'rifatparvarlari faoliyati bilan qiyosiy o'rganishda muhim asos bo'la oladi.

Hamza merosining matniiy va manbashunoslik jihatlarini o'rgangan Sh. Amonov hamda O. Jo'raboyev tadqiqotlari ham mavzu uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi. Amonov Hamza she'riy merosining manbalari va matn masalalariga e'tibor qaratib, ijod namunalari ishonchli matn asosida o'rganish zarurligini ko'rsatadi [5; 45–58-b.]. O. Jo'raboyevning "Devoni Nihoni"ning yaratilish tarixi va manbalariga oid izlanishlarida esa Hamza merosining shakllanish jarayoni va manba asoslari yoritiladi [6; 71–84-b.]. Mazkur tadqiqotlarning ahamiyati shundaki, ular Hamza qarashlarini tahlil qilishda matnning kelib chiqishi, manba holati va tarixiy kontekstni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Hamzaning pedagogik qarashlarini bevosita o'rganishda uning "To'la asarlar to'plami"ning 2-jildi, xususan, "Pedagogik risolalar" majmuasi asosiy birlamchi manbalardan biri hisoblanadi. Unda muallif ta'lim va tarbiya, axloqiy kamolot, bolalar tarbiyasi, maktab faoliyati hamda savod chiqarish masalalariga bevosita murojaat qiladi [1; 18–27-b.]. Hamzaning "Yangi saodat" asari esa ma'rifat va jaholat o'rtasidagi qarama-qarshilikni badiiy syujet orqali ifodalab, ta'limning shaxs va oila hayotidagi o'rnini ko'rsatadi [1; 84–96-b.]. "Maktabi 'Dor ul-aytom'" bilan bog'liq materiallarda esa ta'limni ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj bolalar uchun ham ochiq qilish, maktab faoliyatini tashkiliy jihatdan yo'lga qo'yish kabi masalalar ko'zga tashlanadi [1; 134–141-b.].

Jadid pedagogikasi kontekstini belgilashda U. Dolimovning Turkistondagi jadid maktablari tarixiga bag'ishlangan tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Unda yangi usul maktablarining tashkil topishi, o'quv mazmunining yangilanishi, darslik yaratish va ta'lim jarayoniga zamonaviy metodlarni joriy etish masalalari tarixiy manbalar asosida yoritiladi [7; 56–78-b.]. Ushbu tadqiqot Hamzaning maktabchilik faoliyatini jadid ta'lim harakatining umumiy rivojlanish jarayonida ko'rish imkonini beradi.

Jadid pedagogik tafakkurining qiyosiy asoslarini aniqlash uchun Abdulla Avloniy va Munavvarqori Abdurashidxonov merosi ham muhim manba vazifasini bajaradi. A. Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida ta'lim va tarbiya inson kamolotining asosiy omillari sifatida talqin qilinib, axloqiy sifatlarni shakllantirish masalasiga keng o'rin beriladi [14; 18–29-b.]. Munavvarqori Abdurashidxonovning asarlarida esa yangi usul maktablari, milliy ta'lim mazmuni va yosh avlodni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash masalalari ilgari suriladi [15; 52–67-b.]. Ushbu qarashlar Hamza pedagogik konsepsiyasining umumjadid tamoyillari bilan mushtarak va farqli jihatlarini aniqlash uchun qiyosiy mezon sifatida xizmat qiladi.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda jadidchilik hodisasini tarixiy-siyosiy va madaniy islohotlar nuqtayi nazaridan o'rganish A. Xolid tadqiqotlarida muhim o'rin egallaydi. Muallif Markaziy Osiyodagi musulmon madaniy islohotlari jarayonini tahlil qilib, jadidchilikning ta'lim, madaniyat va ijtimoiy ongini yangilash bilan bog'liq jihatlarini ko'rsatadi [19; 89–113-b.]. Bu yondashuv Hamza qarashlarini faqat milliy adabiyot doirasida emas, balki Markaziy Osiyodagi kengroq islohotchilik jarayonlari bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda Hamza Hakimzoda Niyoziyning pedagogik qarashlarini aniqlash va tizimlashtirish uchun manbashunoslik, matnshunoslik, germeneytik, kontent-tahlil hamda qiyosiy-tipologik metodlardan foydalanildi. Birlamchi manbalar — pedagogik risolalar, "Yangi saodat", "Maktabi «Dor ul-aytom»", "Tarjimai hol" kabi asarlar mazmuniy jihatdan tahlil qilinib, ularda ta'lim, tarbiya, axloq, oila, maktab va ijtimoiy muhitga oid qarashlar ajratib olindi. Qiyosiy-tipologik yondashuv asosida Hamzaning pedagogik qarashlari Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqa jadid ma'rifatparvarlarining ta'limiy qarashlari bilan yetti mezon asosida qiyoslandi. Manbalarni baholashda ularning manbaga yaqinligi, matnning to'liqligi, tahririy aralashuv ehtimoli va mustaqil tasdiqlanish darajasi hisobga olindi.

NATIJA

Hamza konsepsiyasining kalit qoidasi o'quv matnida oshkor ifodalangan: "Mana, bizni yuqorida aytub o'tdigi'miz hama yomon xulqlar ilmsizlik va tarbiasizlig'imizdangina paydo bo'lgandir" [1]. "Yangi saodat" romanida mazkur qoida abstrakt da'vo bo'lib qolmaydi — u syujet darajasida isbotlanadi.

Roman voqealari avlodlararo zanjirdan boshlanadi: "G'oziboy o'zi ko'p johil kishi bo'lganliqdan, o'g'li Abdulqahhorni ham dunyo va oxiratning saodat va chin turmushlari uchun eng birinchi darajada farzu ayn o'lgan ilm, ma'rifatdan mahrum qoldirgan edi". Keyingi avlodda natija qayd etiladi: "Yigirma besh yoshga to'lgan ilmsiz Abdulqahorda hamon ota naslidan, ona batnidan kelgan jaholatni zangi kuduratlari ma'rifat nuri bilan tozalanmaganga... otalik shafqat va muruvvat rishtalarin butun kesub... qadam qo'ya boshlagan edi" [1].

Mazkur ikki jumladagi pedagogik mantiq diqqat bilan ajratilishi kerak. Muallif jaholatni irsiy hodisa sifatida tasvirlayotgandek ko'rinadi ("ota naslidan, ona batnidan kelgan"), ammo jumlaning ikkinchi qismi bu taassurotni bartaraf etadi: "ma'rifat nuri bilan tozalanmaganga" — ya'ni jaholatning saqlanish sababi irsiyat emas, aralashuvning yo'qligidir. Demak, jaholat avloddan avlodga ijtimoiy yo'l bilan uzatiladi va aynan shu bois uni ma'rifat orqali uzish

mumkin.

Roman syujeti qoidani ikkinchi tomondan ham tasdiqlaydi: Olimjon xuddi shu oiladan chiqqan bo'lsa-da, onasi Maryamning tarbiyasi va maktab ta'sirida butunlay boshqa yo'ldan boradi — muallif ikki avlodni qiyoslash orqali tabiiy eksperiment modelini quradi: bir xil kelib chiqish, turli tarbiya — turli natija. Mazkur qoida konsepsiyani antropologik o'zagini tashkil etadi va Hamzaning kambag'al hamda yetim bolalar uchun maktab ochishdek amaliy qarorlarining nazariy asosidir.

Tarbiya konsepsiyasini baholashda hal qiluvchi savol — muallif tarbiya natijasini qanday tasavvur qilgan? Hamza bu savolga nazariy ta'rif bilan emas, tavsifiy tarzda javob beradi: u Olimjon xulqini batafsil bayon etish orqali tarbiyalangan bolaning me'yoriy obrazini yaratadi: "o'ziga o'xshash faqir yetim bolalar bilagina qo'shilub yurmog'i, o'zidan kichikroq bolalarga qo'lidan kelgan qadar shafqat va marhamat etub, o'zidan ulug' kishilarga yaroshimlik adab va axloqlar bila boqub, ta'zimu tavozelar bila salom qilub yurmog'i... buzuq va shum fe'llarning boshlig'i bo'lgan o'yunlarga aralashmay, balki ani o'ynovchi bolalarga yaqin bormay" [1]. Ushbu tavsifni pedagogik kategoriyalarga o'tkazish quyidagi me'yoriy modelni beradi (1-jadval).

1-jadval

Hamza matnlari asosida rekonstruktsiya qilingan tarbiyalanganlik modeli

Matndagi belgi	Pedagogik kategoriya	Tarbiya yo'nalishi
Kichiklarga shafqat va marhamat	Empatiya va himoya pozitsiyasi	Axloqiy-insonparvarlik tarbiyasi
Kattalarga adab, ta'zim va salom	Ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtirish	Axloqiy-etiket tarbiyasi
Zararli o'yinlardan tiyilish	O'z xulqini boshqarish	Irodaviy tarbiya
O'ynovchilardan uzoq yurish	Salbiy ta'sirdan himoyalani	Ijtimoiy-profilaktik tarbiya
O'z tenglarini ongli tanlash	Muhitni ongli tanlash	Ijtimoiy tarbiya
Vaqtini bekorchilikka sarflamaslik	Vaqtga munosabat madaniyati	Mehnat va intizom tarbiyasi

Model ikkita muhim xususiyatga ega. Birinchidan, u kuzatiladigan xulqda ifodalangan: barcha belgilar tashqaridan ko'rinadigan, qayd etiladigan harakatlardir — bu tarbiya natijasini baholashning empirik mezonlarini yaratish imkonini beradi. Ikkinchidan, model faol xarakterga ega: tarbiyalanganlik taqiqlarga rioya qilish emas, boshqalarga nisbatan ijobiy harakat sifatida tushuniladi. Shu tariqa ikkinchi tadqiqot savoliga ijobiy javob olinadi: muallifning tarbiya natijasi haqidagi tasavvuri diagnostik vositaga aylantirilishi mumkin va bunda ko'rsatkichlarning manbadan olingani diagnostikaning mazmuniy validligini ta'minlaydi.

Hamza tizimida oila tarbiyaning birinchi va hal qiluvchi instituti hisoblanadi. Bu qoida "Axloqiy hikoyalar" bo'limida ochiq ifodalangan: 6-dars "Bolaning yomon bo'lmog'iga sabab bo'lgan onaning jazosi" deb nomlanadi. Sarlavhaning o'zi konseptualdir: bolaning yomon bo'lishi bolaning aybi emas, onaning jazosi sifatida kvalifikatsiya qilinmoqda. Pozitsiya "Ikkinchi sinf uchun" bo'limining yakunida ham takrorlanadi: "Agar ota-onalarimiz boshda yaxshi tarbiyalar qilgan bo'lsa, tilimizni yolg'ondan, qo'limizni xiyonatdan... ehtiyot qilib... maktabga topshurub... tanush va oshno qilgan bo'lur edilar" [1]. Demak, oilaning vazifasi ikki bosqichli: birlamchi axloqiy shakllantirish va maktabga topshirish. Oila maktabni almashtirmaydi, ammo maktabga yo'l ochadi.

"Yangi saodat"da oila ikki qarama-qarshi modelda tasvirlanadi. Inqiroz modeli — Abdulqahhor oilasi: jaholat → axloqiy buzilish → mol-mulkning barbod bo'lishi → bolalarning "tirik yetimlik"ka tushishi. Tiklanish modeli — Maryamning faoliyati: tarbiya, qurbonlik va maktabga intilish orqali oila ikkinchi avlodda mavqeyini tiklaydi. Maryam obrazi alohida tahlilga loyiq: roman matnida uning o'zi maktabda tahsil olgan qayd etiladi, ya'ni u — ta'lim ko'rgan ona va aynan shu omil uning pedagogik qarorlarini izohlaydi.

Epizodning davomi yanada muhim. Maryam o'g'lini maktabga berish uchun so'nggi bisotini sotishga qaror qiladi va yordam uchun yoshligidagi hammaktab do'sti Halimaxonimga murojaat etadi; Halimaxonim esa "bir oz ilmninggina sharofatidanmi" yordam beradi va sotilajak narsalarni qaytarib beradi [1]. Pedagogik nuqtayi nazardan, bu tasodifiy syujet tafsiloti emas, balki ta'limning ijtimoiy kapital hosil qilishi g'oyasining badiiy ifodasidir: bir vaqtlar birga o'qigan ikki ayol o'rtasidagi aloqa keyinchalik uchinchi shaxsning — Olimjonning — ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi. Ta'lim bu yerda individual foyda emas, ijtimoiy tarmoq yaratuvchi omil sifatida ko'rsatiladi, bu esa XX asr boshi o'zbek pedagogik tafakkuri uchun sezilarli yangilikdir.

Xotin-qizlar ta'limi masalasi merosda tanqidiy va konstruktiv tarzda qo'yiladi. Tanqidiy qismda muallif muammoni uch darajada ifodalaydi: institutsional — "Xotun-qizlarimiz orasida biror dona usul maktabi bo'lmagan"; samaradorlik — eski maktabda "5 yil, 10 yil boshlari chirub"; mazmuniy — tahsil natijasida "is chirog', mushkulkushod, bibiseshanba, momoparastlikdan boshqa ma'lumot ololmagan" [1]. Demak, tanqid obyekti qizlar ta'limining o'zi emas, uning mavjud shakli va mazmunidir.

Konstruktiv qismda taklif etilgan yechim — oilaviy ta'lim: Olimjon singlisini "bo'sh vaqtlarida kelub o'zi o'qitmoqqa" kirishadi va natija umumlashtiriladi: "garchi xotun-qizlarimiz uchun umumiy maktablarimiz bo'lmasa ham, har bir o'quv masalli zotlar Olimjon kabi g'ayrat qilsa, o'z idorasida o'lgan oila qizu singillarini o'qitub... yetishtirmoq mumkin ekan" [1]. Yechimga munosabat ikki tomonlama bo'lishi kerak: bir tomondan, u realistlik — tizimli imkoniyat yo'q sharoitda mavjud resursga tayanuvchi amaliy yo'l ko'rsatiladi va muqobil ta'lim shakli asoslanadi; ikkinchi

tomondan, yechim vaqtinchalik va tizimsiz — u qizning ta'lim olish huquqini oiladagi erkakning savodi va g'ayratiga bog'lab qo'yadi.

Shu bilan birga, "Zaharli hayot" asarida pozitsiya yanada keskinroq ifodalanadi: Maryamxon tilidan aytilgan "ikkovimiz qo'limiz tutishib, zulmatda qolmish bu millatni, siz quyoshi bo'ling-da, men mohitoboni bo'lub, qorong'i Vatanni yorutaylik" so'zlarida ayol ma'rifat jarayonining obyekti emas, teng subyekti sifatida taqdim etilmoqda: "quyosh" va "mohitob" timsollari vazifa taqsimotini emas, sheriklik munosabatini ifodalaydi.

Hamza merosining shu paytgacha yetarlicha baholanmagan qirrasini — ijtimoiy-pedagogik yo'nalishdir. Roman matnida muammo statistik keskinlikda qo'yiladi: "himmatlik boylarimiz tarafidan shafqat va marhamat uzasidan majjonoan o'qitaturgan yetim va faqir maktablari yo'q uchun... millionlabgina faqir avlodimiz ilm-ma'rifatdan mahrum qolub..." [1]. Mazkur parchada to'rtta g'oya mujassam: bepul ta'lim zarurati; yetim va faqir bolalarning alohida toifa sifatida ajratilishi; iste'dodning ijtimoiy kelib chiqishdan mustaqilligi; muammoning ommaviy miqyosi. Uchinchi g'oya ayniqsa muhim — u ta'lim imkoniyatlari tengligi tamoyilining milliy zamindagi erta ifodasi sifatida baholanishi mumkin.

Badiiy matndagi talab amaliy faoliyatda ro'yobga chiqarilgan. "Maktabi "Dor ul-aytom"" maqolasida yetimlar maktabining tashkiliy-moliyaviy asosi bayon etiladi: "Xo'qandning har tarafidan o'lsun faqir bolalarni, shubhasiz, qabul qilinadur. Faqat daftar, qalamdan boshqa kitoblarga'acha, hatto maktabdan beriladur" [1; 8-b.]. Badiiy va publitsistik matnlarning mazkur muvofiqligi metodologik jihatdan qimmatli: u yuqorida bayon etilgan badiiy matndan foydalanish qoidasining ikkinchi shartini qanoatlantiradi va "Yangi saodat" romani Hamza uchun sof badiiy asar emas, pedagogik dastur vazifasini ham bajarganini ko'rsatadi.

Roman matnining izchil tahlili Hamza tasavvuridagi tarbiya vositalari tizimini aniqlash imkonini berdi (2-jadval).
 2-jadval

Hamza matnlarida aks etgan tarbiya vositalari tizimi

Vosita	Matndagi ifodasi	Pedagogik vazifasi
Kun tartibi	Erta turish, tahorat, hovli va ko'chani supurish, maktab; kechqurun saboq yozish va darsni ikki-uch takrorlash	Intizom va mustaqil ta'lim ko'nikmasi
Tengdosh ta'siri	Ahmadjonning Olimjonni o'z maktabiga boshlab borishi	Ta'limga jalb etishning norasmiy yo'li
Ustoz shaxsi	Muallimning darsga kelmagan o'quvchi uyiga o'zi borishi: "bugun bormay qolganing uchun tashvish qilub o'zum keldim"	Shaxsiy munosabat; maktabga bog'lanishni mustahkamlash
Ommaviy baholash	April oxiridagi imtihon majlisi, sinfdan sinfga ko'chirish	Natijani e'tirof etish va rag'batlantirish
O'zaro ta'lim	O'n yoshli Olimjonning uch sinfga ta'lim bera olishi	O'quvchini ta'lim sub'yektiga aylantirish
Oilaviy qo'llab-quvvatlash	Maryamning so'nggi bisotini sotib o'g'lini maktabga berishi	Ta'lim qadriyatini oila darajasida mustahkamlash
Muhitni tanqidiy baholash	Ayrim odatlarning "asossiz fasod va shum bid'at" deb baholanishi	Xurofotga qarshi mafkuraviy immunitet

Jadvaldan ko'rinadiki, tizim ko'p subyektli: unda oila, maktab, ustoz, tengdoshlar va keng ijtimoiy muhit bir vaqtda ishtirok etadi. Bu — tarbiyani faqat maktab ishi deb biladigan tor tasavvurdan farqli yondashuv bo'lib, zamonaviy "maktab – oila – mahalla" hamkorligi konsepsiyasi uchun tarixiy asos bo'la oladi. Diqqatga sazovor yana bir jihat — muallif mavjud bo'lmagan institut ehtiyojini ham qayd etadi: Olimjonning "bizlarda milliy majlis va qiroatxonalar bo'lmaganig'ami... borgudek hech bir joyni topolmay" qolgani aytiladi. Demak, Hamza maktabdan tashqari ma'rifiy muassasalar zarurligini anglagan va bu dalil uning keyingi yillardagi madaniy-ma'rifiy faoliyati bilan mantiqan bog'lanadi.

"Yangi saodat"ning kattalarga mo'ljallanishi tasodifiy holat emas — u konsepsiyaning ichki mantig'idan kelib chiqadi. Dalil ketma-ketligi quyidagicha: agar jaholat oila orqali uzatilsa, faqat bola bilan ishlash zanjirni uzmaydi, chunki bola qaytib boradigan muhit uni avvalgi holatga tortadi; demak, aralashuv nuqtasi bolaning o'zidan yuqoriroqda — ota-ona dunyoqarashida bo'lishi kerak.

Mazkur mantiqni muallifning o'zi ham oshkor qiladi. "Yangi saodat" so'zboshisida auditoriya aniq tavsiflanadi: "Bizim Turkistonda musulmon eru xotunlarimizni yigirma yoshdan yuqorida bo'lub o'qug'onlarini... hammalari deyarlik eski maktablarda eski imlo va usulda xat va savodlari chiqqan uchun hozirgi matbuotda yangi usul, yangi imlo bila yozilub... chiqub turgan maktab kitoblariga, jarida va risolalarga tezdan tushuna qolub o'qiy olmaganlari har birimizga ravshandur". Keyin maqsad belgilanadi: risola "maktabga maxsus o'lmay, balki qora xalqimizni eru xotunlari orasida o'qulub turgan... butun xurofot va axloqni buzadigan asossiz kitoblar o'rnig'a istifodalik bir qiroat risolasi bo'lurlikin, degan xayol bila yozilgan". Nihoyat, metodik qaror asoslanadi: matn "butun eski imlo va eski usulda tartib berildi hamda

soddaroq yozildi” [1].

Ushbu uch jumla birga olinganda tugal pedagogik strategiyani tashkil etadi: (1) auditoriyani diagnostika qilish — yosh, jins, oldingi ta’lim tajribasi va hozirgi imkoniyat bo’yicha aniq tavsif; (2) raqobatchi mazmunni aniqlash; (3) almashtirish strategiyasi — taqiqlash emas, muqobil ijobiy mazmun yaratish; (4) shaklni o’quvchiga moslashtirish. So’nggi qaror alohida diqqatga sazovor: jadid harakatining faol vakili tomonidan eski imloning ataylab tanlanishi konservativizm emas, maqsadga erishish yo’lida shakldan voz kechishga tayyorlikning dalilidir. Shu tariqa merosda ikki avlodga yo’налgan strategiya shakllanadi (3-jadval).

3-jadval

Hamza merosidagi ikki avlodga yo’налgan strategiya

Yo’nalish	Matn	Auditoriya
Bolalar yo’nalishi	“Yengil adabiyot”, “Axloqiy hikoyalar”, “Ikkinchi sinf uchun”	1-2-sinf o’quvchilari
Kattalar yo’nalishi	“Yangi saodat” qiroat risolasi	20 yoshdan yuqori eru xotunlar

Ikki yo’nalishning mazmuniy muvofiqligi muhimdir: bolalar uchun mo’ljallangan matnlarda ilm qadriyati va axloqiy sifatlar shakllantiriladi, kattalar uchun mo’ljallangan matnda esa aynan shu qadriyatlarning oiladagi oqibati ko’rsatiladi — ilmsiz ota oilani barbod qiladi, ilmli ona esa uni tiklaydi. Demak, ikkala yo’nalish bir xil g’oyani ikki xil auditoriyaga moslashtirilgan shaklda yetkazadi.

Qiyosiy tahlil jadid pedagogikasiga mansub barcha tizimlarga xos beshta umumiy belgini aniqlash imkonini berdi: ta’lim mazmunini yangilash talabi; “usuli savtiya”ning qabul qilinishi; ona tilidagi darslik yaratish; maktabni tashkiliy jihatdan zamonaviylashtirish (sinf-dars tizimi, dars jadvali, imtihon, ta’til); xayriya va jamoatchilik resursiga tayanish [7; 8]. Hamza mazkur belgilarning barchasiga muvofiq keladi — demak, uning jadid pedagogikasiga mansubligi tipologik jihatdan ham tasdiqlanadi. Aynan shu umumiylik fonida uning o’ziga xos jihatlari yaqqolroq ko’rinadi (4-jadval).

4-jadval

Jadid pedagogikasining umumiy yo’nalishi va Hamza yechimlarining qiyosi

Mezon	Jadid pedagogikasining umumiy yo’nalishi	Hamzaning yechimi
Ta’lim maqsadining asoslanishi	Millat taraqqiyoti va zamonaviy bilim zarurati	Uch qatlamli iyerarxiya: diniy burch → insoniylik o’lchovi → ijtimoiy isloh
Maqsadli auditoriya	Asosan maktab yoshidagi bolalar, ko’proq shahar aholisi	Bolalar va kattalar; ustuvor e’tibor kambag’al va yetim bolalarga
Darslikning tuzilish modeli	Mavzular bo’yicha bo’limlarga ajratish	Raqamlangan darslar tizimi; tematik bloklar; yillik tsiklga moslashtirish
Axloqiy mazmunni tashkil etish	Fazilat va illatlarni bayon qilish (“Guliston” an’anasi)	Antonimik juftliklar tizimi; “bayt - nasriy izoh - hikoya” apparati
Til va imloga munosabat	Yangi imloga o’tish ustuvor vazifa sifatida	Pragmatik yondashuv: auditoriyaga qarab imlo tanlanadi
Ijtimoiy yo’налganlik	Xayriya jamiyatlari orqali mablag’ jalb etish	Bepul ta’lim tamoyili; yetimlar maktabi; o’quv vositalari bilan ta’minlash
Faoliyatning ustuvor shakli	Nazariy-publitsistik asoslash va tashkiliy ish	Amaliy-didaktik ish: maktab ochish, darslik yozish, bevosita o’qitish

Tahlil Hamza tizimini ajratib turuvchi to’rtta belgini aniqladi. Birinchisi — ijtimoiy yo’налganlikning ustuvorligi: jadid maktablarining aksariyati shahar aholisining o’rta va yuqori qatlamiga mo’ljallangan bo’lsa, Hamza ta’lim obyekti sifatida eng quyi ijtimoiy qatlamni tanlaydi; uning “Tarjimai holi”da yozilishicha, Marg’ilondagi maktab yopilgandan keyin u “Xo’qand kelib, ...yo’qsul bolalar uchun pulsiz o’qutush maktabi ochdim” [1]. Ikkinchisi — ikki avlodga yo’налganlik, ya’ni kamdan-kam uchraydigan andragogik komponent. Uchinchisi — badiiy-estetik vositalarga tayanish: zamondoshlarining aksariyati uchun badiiy asar va darslik alohida janrlar bo’lsa, Hamzada ular yagona pedagogik vositalar tizimiga birlashadi. To’rtinchisi — til va imlo masalasidagi pragmatizm.

Mazkur to’rt belgining ichki mantig’i bitta: jadid pedagogikasining umumiy tamoyillari eng og’ir sharoitdagi auditoriyaga — kambag’al bolalar, yetimlar va savodsiz kattalarga — yetkazilishi uchun shakliiy talablar ikkinchi darajaga tushiriladi. Hamzada maqsad doimo vositadan ustun turadi.

Qiyosga jalb etilgan mualliflar orasida Hamza tizimiga eng yaqini — Abdulla Avloniy tizimidir [14]: uning uchta

darsligi Hamza kutubxonasida saqlangan va ikkala muallifda axloqiy mazmunni tashkil etish modeli “Guliston” an’anasiga borib taqaladi. Farq didaktik ishlov darajasida — Hamzada axloqiy tushunchalar dars birligiga bo’linadi va sinf darajasiga ochiq moslashtiriladi — va u ustunlikni emas, vazifa farqini anglatadi. Yuqoridagi tahlil jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik faoliyatini uchta funksional tipga ajratish imkonini beradi (5-jadval).

5-jadval **Jadid ma’rifatparvarlari pedagogik faoliyatining funksional tiplari**

Tip	Ustuvor vazifa	Asosiy faoliyat mahsuli
Nazariyotchi-mafkurachi	Harakatning g’oyaviy asosini yaratish, jamoatchilik fikrini shakllantirish	Publitsistika, matbuot, drama orqali ijtimoiy muammoni kun tartibiga qo’yish
Tashkilotchi-metodist	Maktab tizimini va uning o’quv-metodik ta’minotini yaratish	Darsliklar majmuasi, o’quv dasturlari, o’qituvchilar tayyorlash
Amaliyotchi-didakt	Ta’limni bevosita amalga oshirish va uni eng qiyin auditoriyaga yetkazish	Maktab ochish, o’qitish, darslik yaratish, ta’limdan chetda qolganlarni jalb etish

Tipologiya baholovchi emas, funksional xarakterga ega: har bir tip harakat uchun zarur bo’lgan alohida vazifani bajargan. Hamza uchinchi tipga - amaliyotchi-didakt tipiga mansub. Kvalifikatsiyaning uchta asosi mavjud: birinchidan, u nazariy pedagogik risola yozmagan - uning didaktik tamoyillari matn tahlili orqali rekonstruktsiya qilinadi, bu esa kamchilik emas, faoliyat tipining belgisidir; ikkinchidan, uning faoliyati ta’limdan chetda qolgan guruhlarga izchil yo’naltirilgan; uchinchidan, uning pedagogik qarorlari nazariy mulohazadan emas, konkret to’siqni bartaraf etish ehtiyojidan tug’ilgan.

MUHOKAMA

Rekonstruktsiya natijasi sovet davri hamzashunosligida shakllangan obraz bilan ziddiyatga kiradi. Mazkur obraz uchta timsoldan - “inqilob kuychisi”, “dahriy” va “jadidlarga qarshi turuvchi” timsollaridan iborat yaxlit konstruktsiya bo’lib, u madh shaklida qo’llanilgani bois aniqlash jihatidan ancha murakkabdir [2]. Timsollarning dalil bazasi tekshirilganda ularning manbaga tayanmagani ko’rinadi: tarbiya va ta’lim tizimining barcha elementlari 1910-1915 yillarda, inqilobdan avval shakllangan va ularda sinfiy kurash kategoriyalari uchramaydi; o’quv matni esa tavhid darsi bilan boshlanadi va ilm shariat kategoriyasi orqali asoslanadi [1]. Mustaqillik davrida bu timsollar o’z kuchini yo’qotdi, ammo inkor jarayoni mustaqil ilmiy tahlil natijasi emas edi [3] - eski bir tomonlamalikni teskari bir tomonlamalik bilan almashtirish xavfi saqlanib qolmoqda.

Ushbu muammoni hal etish uchun tadqiqotda pedagogik o’zakning barqarorligi tushunchasi taklif etiladi: meros egasining faoliyatida turli qonuniyatlar bo’yicha o’zgaruvchi ikki qatlam mavjud. Birinchi qatlam - siyosiy-mafkuraviy pozitsiya: u tashqi sharoitga sezgir va tez o’zgaradi. Ikkinchi qatlam - pedagogik o’zak (ta’lim va tarbiya maqsadi, qadriyatlar tizimi, faoliyat yo’nalishi) - barqaror bo’lib qoladi. Buni faoliyatning xronologiyasi isbotlaydi: 1910-1915 yillarda maktablar ochish va darslik yaratish; 1914-1915 yillarda kambag’al bolalar uchun bepul maktab va “Dor ul-aytom”; 1920 yilda “Dor ush-shafaqa” maktabida mudirlik; 1924 yilgacha Xo’jaylida boshqa millat bolalari uchun maktab-internat; 1925 yildan Shohimardonda maktab ochish va savod chiqarish. Mazkur ro’yxatda faoliyat mazmuni o’zgarmaydi - ta’limdan chetda qolgan guruhlarni ta’limga jalb etish. Shundan metodologik xulosa kelib chiqadi: Hamza merosini siyosiy pozitsiyasi bo’yicha emas, pedagogik o’zagi bo’yicha kvalifikatsiya qilish zarur.

Ilmiy adabiyotda Hamzaning ijtimoiy yo’nalganligi, odatda, shaxsiy fidoyilik yoki xayriya faoliyati sifatida izohlanadi. Manba tahlili boshqa manzarani ko’rsatadi: bepul ta’lim unda xayriya ishi emas, “iste’dod barcha tabaqada mavjud” degan nazariy qoidadan kelib chiquvchi tamoyil sifatida qo’yilgan; bu esa merosni zamonaviy pedagogikadagi imkoniyat tengligi tamoyili bilan mazmunan bog’laydi. Ikkinchi aniqlashtirish andragogik komponentga tegishli: Hamzaning savod chiqarish faoliyati adabiyotda, asosan, 1920-yillar davlat siyosatining qismi sifatida ko’riladi, vaholanki uning kattalar bilan ishlash yondashuvi 1915 yildayoq tugal shaklda bayon etilgan - demak, bu tashqi buyurtmaning bajarilishi emas, ichki mantiqning davomidir.

Tahlil uchta cheklovni aniqladi. Birinchidan, qahramon obrazining ideallashtirilishi: Olimjon roman davomida deyarli biror xato qilmaydi va ichki ziddiyat kechirmaydi, bu esa tarbiya jarayonining murakkabligini kamaytirib ko’rsatadi; ayni paytda xususiyatni janr talabi bilan izohlash o’rinli - muallif psixologik roman emas, me’yoriy namuna yaratishni maqsad qilgan. Ikkinchidan, qizlar ta’limi yechimining tizimsizligi: oilaviy ta’lim shakli qizning ta’lim huquqini oiladagi erkakning savodiga bog’lab qo’yadi. Uchinchidan, majburlash elementining saqlanishi: muallif ota-onalarga bolani “urub, so’kub maktabga topshurub” deb maslahat beradi [1]; mazkur yondashuv XX asr boshi amaliyoti uchun tipik bo’lsa-da, zamonaviy tatbiqda istisno etiladi. Uchala cheklov merosning qiymatini pasaytirmaydi, ammo tatbiqning tanlanma - g’oyani olib, davr bilan bog’liq shakldan voz kechish - tamoyiliga asoslanishini talab qiladi.

Rekonstruktsiya qilingan tarbiyalanganlik modeli tarbiya natijasini baholashning mazmunan valid vositasini yaratish imkonini beradi: natija muallifning o’zi belgilagan ko’rsatkichlar bo’yicha o’lchanadi. Ikki avlodga yo’налganlik tamoyili esa meros asosida ishlab chiqiladigan har qanday modelda ota-onalarga qaratilgan komponentni zarur qilib qo’yadi; bunda maktab-oila hamkorligi rasmiy tadbir emas, tizimning sharti sifatida ko’rinadi. Keyingi tadqiqot yo’nalishlari: Hamza va Avloniy matnlarining qiyosiy-matniy tahlili; arxiv fondlarida Hamza maktablariga oid hujjatlarni qidirish; diagnostik vositaning empirik validligini tajriba-sinov yo’li bilan tekshirish.

XULOSA

Tarbiya kontseptsiasining antropologik o’zagi - jaholat irsiy hodisa emas, tarbiyasizlikning oqibati ekanligi haqidagi qoidadir;

“Yangi saodat” romanida u syujet darajasida isbotlanadi. Ushbu o‘zak merosning barcha yo‘nalishlarini - darslik yozish, maktab ochish, “Dor ul-aytom” tashkil etish, roman yozish, savod chiqarish - bir kontseptsianing turli ro‘yobga chiqish shakllari sifatida izohlash imkonini beradi. Muallif tarbiya natijasini nazariy ta’rif bilan emas, kuzatiladigan xulq belgilari orqali ifodalaydi. Shu asosda tarbiyalanganlikning olti ko‘rsatkichli me‘yoriy modeli rekonstruksiya qilindi; model empirik tekshirishga yaroqli va faol xarakterga ega, uning ko‘rsatkichlari manbadan olingani diagnostikaning mazmuniy validligini ta’minlaydi. Oila tarbiyasida mas’uliyat ota-onaga yuklanadi; oilaning vazifasi ikki bosqichli - birlamchi axloqiy shakllantirish va maktabga topshirish. Maryam va Halimaxonim epizodi ta’limning ijtimoiy kapital hosil qilishi g‘oyasini ifodalaydi - XX asr boshi o‘zbek pedagogik tafakkuri uchun sezilarli yangilik. Xotin-qizlar ma’rifati masalasida muammo uch darajada - institutsional, samaradorlik va mazmuniy darajada - qo‘yiladi. Taklif etilgan yechim realistik, ammo tizimsiz; shu bois bugungi tatbiqda Hamzadan muammoning qo‘yilishi va argumentatsiyasi olinadi, yechim shakli emas. Ijtimoiy-pedagogik yo‘nalishda to‘rtta g‘oya ilgari suriladi: bepul ta’lim zarurati, yetim va faqir bolalarning alohida toifa sifatida ajratilishi, iste’dodning ijtimoiy kelib chiqishdan mustaqilligi va muammoning ommaviy miqyosi. Uchinchi g‘oya - ta’lim imkoniyatlari tengligi tamoyilining milliy zamindagi erta ifodasidir. Ko‘p sub’yektlar tarbiya vositalari tizimi esa zamonaviy “maktab - oila - mahalla” hamkorligi uchun tarixiy asos bo‘la oladi. Hamza ikki avlodga yo‘nalgan strategiyani amalga oshiradi: bolalar uchun darslik, kattalar uchun qiroat risolasi yaratib, bir xil g‘oyani ikki auditoriyaga moslashtirib yetkazadi. “Yangi saodat” so‘zboshisi to‘rt bosqichli andragogik strategiyani oshkor qiladi. Qiyosiy-tipologik tahlil jadid pedagogikasining beshta umumiy belgisini va Hamza tizimini ajratib turuvchi to‘rtta belgini - ijtimoiy yo‘nalganlikning ustuvorligi, ikki avlodga yo‘nalganlik, badiiy-estetik vositalarga tayanish va til-imlo masalasidagi pragmatizmni - aniqladi. Jadid ma’rifatparvarlarining faoliyati uchta funksional tipga ajratilib, Hamza amaliyotchi-didakt tipiga mansub deb kvalifikatsiya qilindi; demak, uning hissasi pedagogik nazariyaga emas, amaliyotga qaratilgan va merosning bugungi qiymati aynan tatbiq sohasidadir. Meros egasini siyosiy pozitsiyasi bo‘yicha emas, pedagogik o‘zagi bo‘yicha kvalifikatsiya qilish zarur: 1910-1929 yillardagi barcha bosqichlarda faoliyat mazmuni o‘zgarmagan. Kontseptsianing uchta cheklovi - qahramon obrazining ideallashtirilishi, qizlar ta’limi yechimining tizimsizligi va majburlash elementi - tatbiqning tanlanma xarakterini zarur qilib qo‘yadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamza Hakimzoda Niyoziy. *To‘la asarlar to‘plami: 5 jildlik. 2-jild: She’rlar. Pedagogik risolalar. Nasriy asarlar.* – Toshkent: Fan, 1988. (3ië Y3)
URL: <https://ziyouz.uz/kutubxona/page/28/>
2. Sharafiddinov O. *Ijodni anglash baxti.* – Toshkent: Sharq, 2004. – 640 b. (Китобхон)
URL: <https://ziyouz.uz/kutubxona/yangi-kitoblar/ozod-sharafiddinov-ijodni-anglash-baxti/>
3. Karimov N. *XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2010. – 320 b. (Publish Science)
URL: <https://publishscience.uz/sirsh/article/view/1654>
4. Qosimov B. *Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2002. – 400 b. (3ië Y3)
URL: <https://ziyouz.uz/kutubxona/>
5. Amonov Sh. Hamza she’riyati: manba va matn tadqiqi // *Hamza va XX asr o‘zbek adabiyoti: maqolalar to‘plami.* – Farg‘ona, 2019. (ResearchGate)
URL: https://www.researchgate.net/publication/395650596_0%27zbek_jadid_she%27riyatida_ayol_obrazining_ijtimoiy-estetik_omillari_Cho%27lpon_va_Hamza_ijodi_misolida
6. Jo‘raboyev O. “Devoni Nihoni”ning yaratilish tarixi va manbalari // *Hamza va XX asr o‘zbek adabiyoti: maqolalar to‘plami.* – Farg‘ona, 2019. (Atam Karabük Üniversitesi)
URL: <https://atam.karabuk.edu.tr/yuklenen/dosyalar/12620102024124953.pdf>
7. Dolimov U. *Turkistonda jadid maktablari.* – Toshkent: Universitet, 2006. (Zenodo)
URL: <https://zenodo.org/records/21899088>
8. Jabborov N. *Zamon. Mezon. She’riyat.* – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015. – 304 b. (Тадқиқот)
URL: <https://www.tsuull.uz/uz/content/nurboy-jabborov-ilmiy-maktabi>
9. Abdurahmonova B. Hamza asarlarining ta’lim bosqichlarida o‘rganilishi masalasi // *Pedagogik mahorat.* – 2020. – № 4.
Siddiqov M. Hamza ijodida uxroviy ma’naviyat talqini // *O‘zbek tili va adabiyoti.* – 2019. – № 3.
Sulton I. Hamza haqida so‘z // *Yoshlik.* – 1989. – № 3.
Корнетов Г. Б. *Цивилизационный подход к изучению всемирного историко-педагогического процесса.* – Москва: ИТП и МИО РАО, 1994. – 265 с. (Dissercat)
URL: <https://www.dissercat.com/content/kulturosoobraznost-obrazovaniya-pedagogicheskii-opyt-rossii-xviii-xx-vv-pedagogicheskii-opyt>
10. Богуславский М. В. *Очерки истории отечественного образования XIX–XX веков.* – Москва: Издательство Московского культурологического лица, 2002. – 96 с. (Википедия)
URL: <https://search.rsl.ru/>
11. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq.* – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – 160 b. (Smart Quill Publishing)
URL: <https://globalsciences.uz/renessans/article/view/4182>
12. Munavvarqori Abdurashidxonov. *Tanlangan asarlar.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2003. – 304 b. (Global Sciences)
URL: <https://www.tarix.uz/munavvar-qori-abdurashidxonov-1878-1931.html>
13. Гадамер Х.-Г. *Истина и метод: основы философской герменевтики* / пер. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова. – Москва: Прогресс, 1988. – 704 с. (Бигенц)
URL: <https://bigenc.ru/b/istina-i-metod-0d4a3b>

14. Днепров Э. Д. *Российское образование в XIX – начале XX века: в 2 т. Т. 1: Политическая история российского образования*. – Москва: Мариос, 2011. – 647 с. ([Search RSL](#))
URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005441468/
15. *Jadidchilik merosi: tadqiqot va targ'ib muammolari: ilmiy to'plam*. – Toshkent, 2023.
Khalid A. *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 400 p. ([UC Press](#))
URL: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/public/book/the-politics-of-muslim-cultural-reform-jadidism-in-central-asia.html>
16. Knowles M. S. *The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy*. – Chicago: Association Press; Follett Publishing Company, 1980. – 400 p. ([Google Books](#))
URL: https://books.google.com/books/about/The_Modern_Practice_of_Adult_Education.html?id=PUu3MOpUMvIC